

4 Werken en moeders: een ongelukkig huwelijk

4.1 Inleiding

Vrouwen lijken in de Nederlandse samenleving van het begin van de 21^e eeuw een bron van aanhoudende zorg. Volgens sommigen werken ze te weinig, volgens anderen krijgen ze te weinig en te laat kinderen.

Degenen die vinden dat vrouwen meer betaald werk zouden moeten doen – en dat is ook het officiële standpunt van de Nederlandse regering, zoals vastgelegd in de zogeheten Lissabondoelstellingen van de Europese Unie – maken zich veelal nauwelijks druk over het kindertal en de ‘timing’ van kinderen, dat wil zeggen de leeftijd waarop moeders hun (eerste) kind krijgen. Wel zijn in de loop der tijd steeds meer maatregelen getroffen en voorzieningen in het leven geroepen die het eenvoudiger zouden moeten maken moederschap en betaald werk te combineren.

Degenen die menen dat Nederlandse vrouwen meer kinderen zouden moeten krijgen en ook eerder ‘aan kinderen zouden moeten beginnen’ zijn veelal geen aanhangers van de gedachte dat vrouwen, en met name moeders, méér zouden moeten werken. Integendeel, veelal beschouwen zij juist betaald werk als een factor die het (tijdige) moederschap in de weg staat (zie bijvoorbeeld Brinkgreve en Te Velde, 2006). Op dit terrein heeft de Nederlandse regering geen standpunt, anders dan dat beslissingen inzake moederschap een afweging zijn van individuen. Dat geldt zowel voor het aantal kinderen dat ouders ‘nemen’ als voor het tijdstip waarop dat gebeurt. Deze neutraliteit spoort met internationaalrechtelijke verplichtingen waaraan Nederland zich heeft gecommiteerd.

Als beleidsverantwoordelijken zich wel eens bezorgd tonen over ontwikkelingen rond het moederschap betreft dat vooral het geringe aantal kinderen dat wordt geboren. De reden voor zorg ligt dan vooral in overwegingen die betrekking hebben op de noodzaak om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen, met name op het punt van het draagvlak van de verzorgingsstaat. De keuze van ouders/moeders om geen kinderen of slechts één kind ‘te nemen’ wordt daarbij als een autonome keuze en als een voor de overheid geldende en te respecteren randvoorwaarde voor het beleid gezien en behandeld (zie bijvoorbeeld CPB, 2006¹). Als de ‘timing’ van kinderen al ooit in beeld komt, is dat in afgeleide zin, namelijk vanuit

1 Terecht merkt CPB (2006, p. 132) de doelstelling van sommige Europese regeringen om de gevolgen voor de verzorgingsstaat van de vergrijzing op te vangen door het stimuleren van de geboorte van meer kinderen aan als ‘not undisputed’. Van Ewijk et al. (2000) laten berekeningen zien dat meer kinderen de Nederlandse verzorgingsstaat de komende decennia (netto gezien) veeleer tot last zijn. De baten beginnen vooral te vloeien in een periode waarin de vergrijzing reeds over zijn hoogtepunt is en de

'Zeker van hoogopgeleide vrouwen vind ik het zonde als zij niets met hun opleiding doen. We pompen met z'n allen veel geld in die opleidingen. Je kinderen heb je maar voor even, die vliegen zo weer uit. En dan zit je daar als moeder, met al je talenten. Daarnaast denk ik dat het goed is voor kinderen om te zien dat hun ouders allebei werken. Dat hoeven heus niet allemaal fulltime banen te zijn, maar het is toch gewoon fijn om je kennis op niveau te kunnen uitventen en enthousiast thuis te komen?'

MOEDER (37) VAN VIJF KINDEREN, ZWANGER VAN HAAR ZESDE

het perspectief dat uitstel mogelijk leidt tot afstel. De formele afwezigheid van 'bevolkingspolitiek' neemt echter niet weg dat er *de facto* wel beleid gevoerd wordt dat het krijgen en hebben van kinderen al dan niet vergemakkelijkt: er is wetgeving rond zwangerschaps- en bevallingsverlof, kinderen worden fiscaal ondersteund en er zijn regelingen op het punt van de kwaliteit en financiering van zowel kinder- en buitenschoolse opvang als het onderwijs. In economische termen gesteld, beïnvloedt dergelijk beleid de 'prijs van kinderen.'

Kan het zo zijn dat beide partijen gelijk hebben en dat vrouwen in Nederland zowel meer zouden moeten werken én meer en eerder kinderen zouden moeten krijgen? Of zitten betaald werk en moederschap elkaar zodanig in de weg dat dit een illusie is? Deze bijdrage gaat na in hoeverre de stelling houdbaar is dat arbeidsmarktactiviteiten van vrouwen een rem vormen op hun kindertal en er voor verantwoordelijk zijn dat vrouwen in Nederland die voor het eerst moeder worden dat gemiddeld op relatief late leeftijd (zo rond hun dertigste) doen.

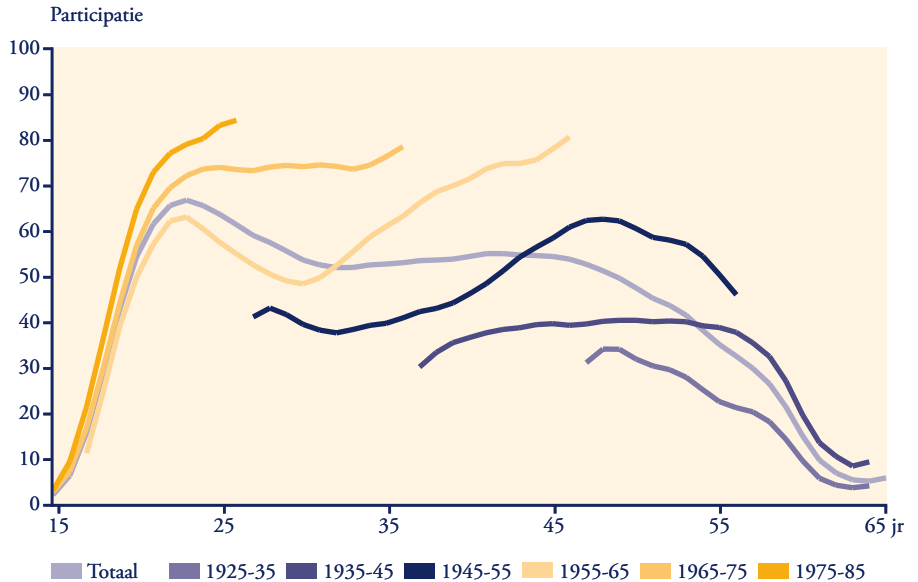
(VERVOLG VAN PAGINA 49)

verhoudingen tussen jong en oud binnen de Nederlandse bevolking zich juist beginnen te stabiliseren. Overigens moeten dergelijke berekeningen en ook die welke betrekking hebben op een vermeende 'trade-off' tussen vruchtbaarheid en arbeidsparticipatie met de nodige behoedzaamheid worden geïnterpreteerd: a. moeten onderzoekers in hun modellen nogal eens hun toevlucht nemen tot tamelijk 'heroïsche' veronderstellingen en b. worden correlaties soms al te gemakkelijk geduid in termen van causaliteit, terwijl ook alternatieve verklaringen voor handen zijn. Zo blijven voorkeuren die zowel ten grondslag liggen aan een hoog (of een laag) vruchtbaarheidscijfer als aan uitgebreide (of juist beperkte) voorzieningen om arbeid en zorg te combineren in de traditionele economische modellen veelal buiten beschouwing en concludeert men al snel 'dat het de ooievaar is die de kindertjes brengt.

4.2 Steeds meer vrouwen werken, maar deeltijd blijft het parool

Met de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Nederland gaat het al enkele decennia crescendo. Dat blijkt vooral als we kijken naar het participatiegedrag van de opeenvolgende generaties (zie figuur 1).

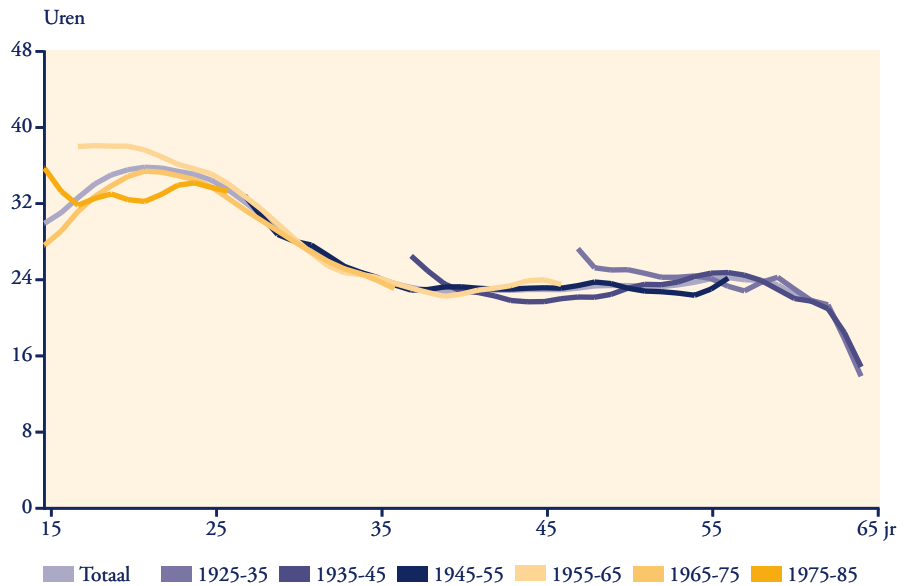
Figuur 1: Participatie naar leeftijd per cohort, data 1980-2002

Aanvankelijk waren het (nog) nietgetrouwde, kinderloze en met name hoogopgeleide vrouwen die de arbeidsmarkt bevolkten. In de jaren negentig van de twintigste eeuw hebben moeders en vrouwen met een middelbare opleiding een forse inhaalslag gemaakt. Zeker voor hoger en middelbaar opgeleide vrouwen is actief zijn op de arbeidsmarkt en actief *blijven* op de arbeidsmarkt inmiddels meer regel dan uitzondering. Dat 'actief *blijven*' wordt met name geïllustreerd door het geleidelijk verdwijnen van het zogeheten kinderdal, de periode rond de geboorte van kinderen waarin veel vrouwen van oudere generaties de arbeidsmarktloopbaan nog onderbraken. Bij jongere generaties komen dergelijke onderbrekingen minder voor.

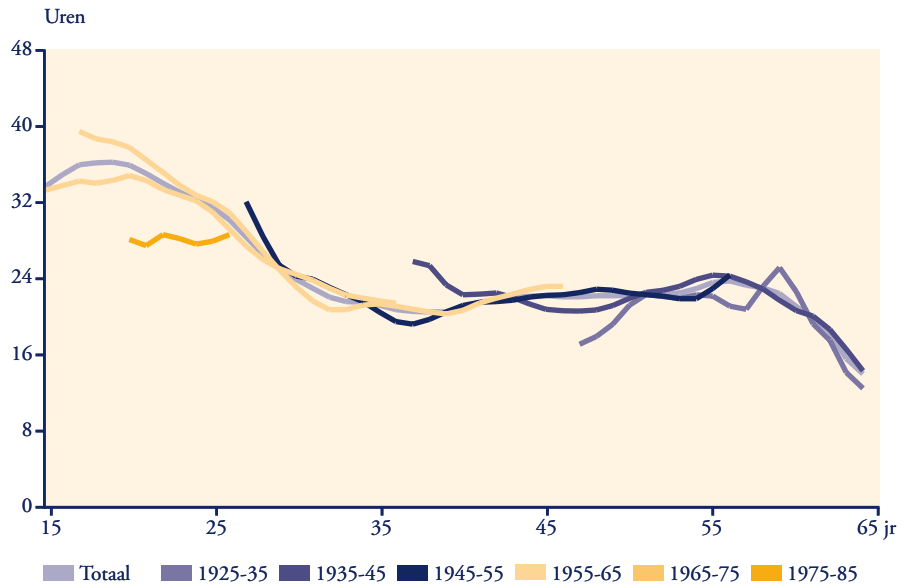
Wel geldt dat veel vrouwen het moederschap aangrijpen om in deeltijd te gaan werken of een grote deeltijdbaan vervuilen voor een kleinere deeltijdbaan. Figuur 2 toont de ontwikkeling van het aantal wekelijks gewerkte uren van opeenvolgende cohorten vrouwen. Op dit punt blijkt er nauwelijks sprake van verschillen tussen de generaties. Deeltijdwerk was het parool voor de eerste cohorten vrouwen die in Nederland massaal de arbeidsmarkt betraden en deeltijdwerk is nog steeds het parool voor 'de' werkende vrouw in Nederland.

Figuur 2: Gewerkte uren naar leeftijd per cohort, data 1980-2002

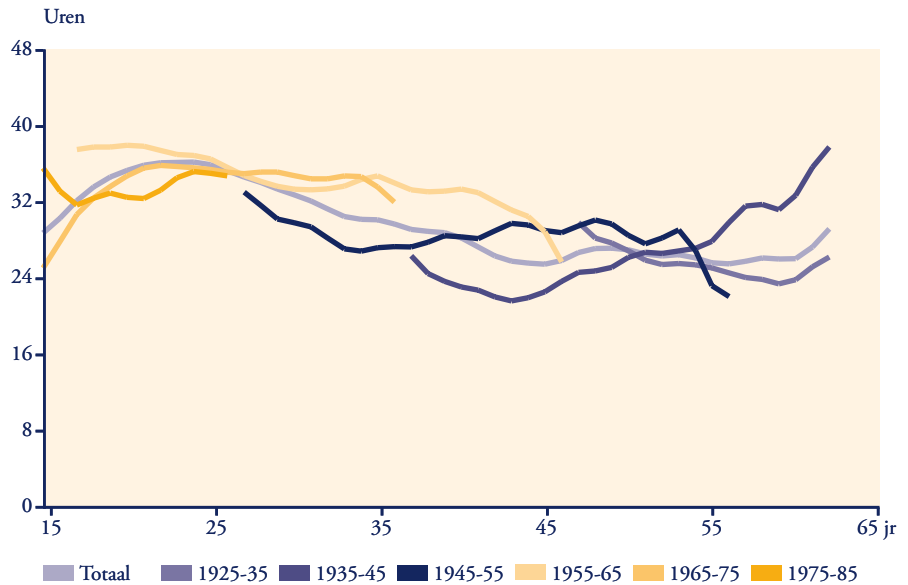

Vergelijking van de figuren 3 en 4 laat weliswaar zien dat er enig verschil bestaat tussen vrouwen met en vrouwen zonder kinderen, maar dit verschil – zeg een halve tot een hele dag per week – komt niet overeen met de tijd die moeders volgens de Emancipatiemonitor (SCP, 2006b) wekelijks aan de zorg voor kinderen besteden. Een ander opvallend gegeven met betrekking tot het aantal arbeidsuren van moeders is dat dit gemiddeld niet of nauwelijks toeneemt ook al hebben de kinderen inmiddels een leeftijd bereikt dat zij geen beroep meer doen op de aanwezigheid van de moeder. In het jargon van de rationele-keuzetheorie: kinderen vormen dan niet langer een restrictie op de tijdsbesteding van hun moeders. Maar desondanks kiezen die moeders er niet voor om meer te gaan werken. Tussen opeenvolgende generaties vrouwen bestaat op dit punt nauwelijks verschil. Deeltijdwerk fungeert kennelijk als een ‘warme, comfortabele jas’ die dan niet met tegenzin wordt afgelegd. Niet alleen hebben vrouwen kennelijk niet de behoefte hun deeltijdbaan (opnieuw) voor een voltijdbaan te verruilen; tot dusver bestond binnen het Nederlandse arbeids- en inkomensbestel daartoe ook niet de noodzaak.

Figuur 3: Gewerkte uren, vrouwen met kinderen, data 1980-2002

Figuur 4: Gewerkte uren, vrouwen zonder kinderen, data 1980-2002

Dat deeltijdwerk – in tegenstelling tot in veel andere landen – voor vrouwen geen tweede keus is, maar in belangrijke mate als ‘gewenst’ kan worden bestempeld, blijkt uit antwoorden op de vraag naar het gewenste aantal wekelijkse werkuren. Slechts een beperkte groep vrouwen ambieert een voltijdse werkweek (zie tabel 1). Velen werken in deeltijd en zijn daar content mee (los van het feit dat ze wel eens een dagdeel meer of minder willen werken).

'Als directeur van een internationaal biomedisch bedrijf had ik een zware baan en was bijna altijd met mijn werk bezig. Ik vertrok 's morgens vroeg en kwam 's avonds laat met een tas vol werk weer thuis. Na een ernstig schaatsongeluk besloot ik het roer om te gooien. Ik wilde ander werk, en een aanwezigere echtgenoot en vader zijn. In die periode heb ik tientallen sollicitatiebrieven geschreven. Ik heb met werving- en selectiedeskundigen gesproken, open sollicitaties geschreven en gereageerd op vacatures waarin iemand werd gezocht voor drie of vier dagen. Dat leverde niets op. Ik heb daaruit geconcludeerd dat je kennelijk suspect bent, wanneer je bereid bent een meer dan fulltime directeursfunctie op te geven en het daarbij horende riante salaris. Pas na maanden werd ik ergens uitgenodigd voor een gesprek.'

VADER (47) VAN DRIE KINDEREN

Bij mannen bestaan meer onvervulde deeltijdwensen. Een flinke groep van de voltijders zou eigenlijk liever in deeltijd werken. Onderzoek laat echter zien dat maar een beperkt deel van de mannen met een deeltijdwens deze ook daadwerkelijk realiseert (Baaijens, 2005).

Aldus blijven veel mannen voltijds werken, ook als zij vader worden, en – zo leert opnieuw de Emancipatiemonitor 2006 (zie bijvoorbeeld figuur 5.9 op p. 135) – is ook anno 2006 nog altijd sprake van een zeer scheve verdeling van de zorgtaken tussen partners.

Tabel 1: Gewenste arbeidstijden (% naar leeftijdsgroep)

	25-34 jr	35-44 jr	45-54 jr	55-64 jr
Mannen				
25-34 uur	14,1	19,8	15,2	24,1
35+	82,7	76,0	79,4	66,5
Vrouwen				
13-24 uur	40,5	55,4	46,0	54,1
25-34	28,5	25,2	34,8	21,3
35+	25,3	10,7	11,5	16,4

Bron: OSA-Arbeidsaanbodpanel 2004

Vergelijken we tenslotte de aantallen wekelijks door Nederlandse vrouwen gewerkte uren met die van vrouwen in andere landen van de Europese Unie dan ligt de conclusie voor de hand dat de mate waarin vrouwen in Nederland actief zijn op de arbeidsmarkt nauwelijks als een belemmering kan worden beschouwd voor de mogelijkheid om moeder te worden. Vrouwen werken massaal in deeltijd en passen hun arbeidsmarktgedrag in veel gevallen aan hun gezinssituatie aan. In cultureel opzicht domineert nog altijd de moederschapsideologie: veel vrouwen willen primair een goede moeder zijn en een (fors) deel van de zorg en opvoeding in eigen

'Mijn chef vindt dat ik om negen uur aanwezig moet zijn. Vanwege de schooltijden van mijn kind haal ik dat niet. Daarom zijn de vergaderingen naar half tien verschoven. Maar als het verkeer tegen zit, en dat zit tegenwoordig bijna altijd tegen, haal ik ook dat vaak niet. Zij stuurt me nu naar een cursus time management. Maar de praktische oplossing van het probleem zit 'm in de schooltijden.'

ALLEENSTAANDE MOEDER (46), DOCHTER (6), OFFICE MANAGER BIJ EEN TELECOMBEDRIJF

hand houden. Steeds meer vrouwen willen daarnaast ook graag een goede professional op de arbeidsmarkt zijn, maar als de activiteiten in de twee domeinen, zorg en arbeid, elkaar in de weg zitten, krijgen de zorgtaken in veel gevallen prioriteit. Daarmee lijkt dus wel de stelling te kunnen worden onderschreven dat kinderen in Nederland anno 2006 een rem zetten op de participatie van vrouwen. Vooral de verbrokkelde en weinig uniforme school- en crèchetijden (SCP, 2006) blijken daarbij, naast een slecht imago van kinder- en buitenschoolse opvang, een belangrijke rol te spelen (zie bijvoorbeeld SCP, 2006a).

De terugloop van uren gedurende de levensloop bij vrouwen zonder kinderen en het feit dat ook als de kinderen ouder zijn het uren-aantal zich niet 'herstelt', laten tevens zien dat kinderen niet de enige factor zijn die de beperkte participatie (met name in uren) van vrouwen in Nederland (en dan nog slechts tijdelijk) kan verklaren.

4.3 De rationaliteit van 'laat' ouderschap

Vanuit het perspectief van individuele vrouwen c.q. paren met een kind-erwens, lijken er vooral (al dan niet expliciete) overwegingen te bestaan om niet 'te vroeg aan kinderen te beginnen'.² In de eerste plaats is de periode van jongvolwassenheid langer geworden (zie ook SZW, 2002). In veel gevallen is er geen duidelijk noodzaak om de 'verantwoordelijkheden der volwassenheid' op te pakken: je bent jong, je wilt nog van alles en er zijn tal van mogelijkheden in het leven die allemaal 'moeten' worden onderzocht. Waarom opties uitsluiten als dat (nog) niet nodig is? Een belangrijke rol bij deze ontwikkeling speelt het hogere opleidings-niveau dat door opeenvolgende generaties jongeren wordt bereikt en de daaraan gekoppelde langere duur van de opleidingen. Jongeren van nu betreden later de arbeidsmarkt dan die van een kwart of een halve eeuw geleden. Bovendien weten ze veel beter wat er in de wereld te koop is en zijn ze goeddeels opgegroeid in een samenleving die leert dat kansen er zijn om gegrepen te worden en mogelijkheden om te worden benut. Zelfontplooiing is dan ook een belangrijk adagium voor wie eenmaal de fase van het initieel onderwijs heeft afgesloten. En bij die zelfontplooiing hoort bijvoorbeeld ook 'iets van de wereld zien.'

² In deze paragraaf wordt bij de meeste van deze overwegingen slechts kort stilgestaan. Zie voor een uitgebreidere bespreking op dit punt de bijdrage van Beets in deze bundel.

‘Het kind staat in onze samenleving overdreven voorop. Dat is waar Nederland zichzelf mee gevangen heeft gezet. Dat jij als ouder almaar dingen met je kind moet doen en dat je kind alleen maar geniet wanneer jij daar zelf als ouder bij bent. Zo’n flauwekul. Jouw kind heeft het ook hartstikke leuk als iemand anders dingen met haar doet. Als het maar aandacht krijgt.’

ALLEENSTAANDE MOEDER (46), DOCHTER (6), OFFICE MANAGER BIJ EEN TELECOMBEDRIJF

Vaak rapporteren vrouwen van in de twintig dat zij (nog) geen partner hebben met wie zij een voldoende ontwikkelde relatie hebben om een gezin te stichten (NIDI, 2001). Hierboven werd al gewezen op de beperkte rol die vele mannen nog (wensen te) spelen bij de zorgtaken. Veel, met name hoger opgeleide vrouwen zijn echter fervent voorstander van het op 50/50-basis delen van de zorgtaken (Schippers, 2006). Bovendien – en dat hangt gedeeltelijk samen met het ontplooiingsargument – zijn kinderen anno de 21^e eeuw in Nederland (en de rest van de westerse wereld) op individueel niveau niet langer een noodzaak; het zijn niet je kinderen die later voor jouw levensonderhoud moeten zorgen. Dat hebben we uitbesteed aan de verzorgingsstaat. Het krijgen/hebben van een kind lijkt meer en meer een ervaring (om niet te spreken van een belevenis) die er ook bij hoort om alle vruchten van het moderne leven te plukken. In dat geval volstaat echter één kind en komt de ‘timing’ er niet op aan. Economen zouden zeggen dat kinderen van een ‘investeringsgoed’ steeds meer een ‘consumptiegoed’ zijn geworden. Dat laatste manifesteert zich ook in het feit dat veel mensen niet langer tevreden zijn met een kind of kinderen als zodanig, maar dat hen er ook veel aan gelegen is dat het ook ‘leuke’ en ‘aantrekkelijke’, kortom kwalitatief hoogwaardige kinderen zijn³ – alsof je het over een automobiel hebt!

Ook vanuit carrièreperspectief lijkt ‘laat’ kinderen krijgen voor veel vrouwen aantrekkelijker dan ‘vroeg’ kinderen krijgen. Wie vroeg kinderen krijgt, start het proces van gezinsvorming tijdens een loopbaanfase waarin de carrièrekaarten nog moeten worden geschud. Minder gaan werken of de loopbaan tijdelijk onderbreken bergt dan al snel het risico in zich dat een werkgever de vrouw in kwestie als weinig betrokken en minder carrièrericht percipieert dan wanneer zij haar kinderwens nog een tijdje uitstelt. Organisaties verbinden daaraan gemakkelijk de – ook theoretische goed te onderbouwen consequentie dat het vermoedelijk weinig zal lonen veel in de verhoudingsgewijs ‘jeugdige’ moeders te investeren (bijvoorbeeld op het punt van training, management development trajecten etc.). Vrouwen die tijdens de eerste jaren van hun loopbaan commitment tonen en ziel en zaligheid voor ‘de zaak’ inzetten bouwen een stevige positie op binnen de organisatie. Als zij dan na verloop van tijd voor

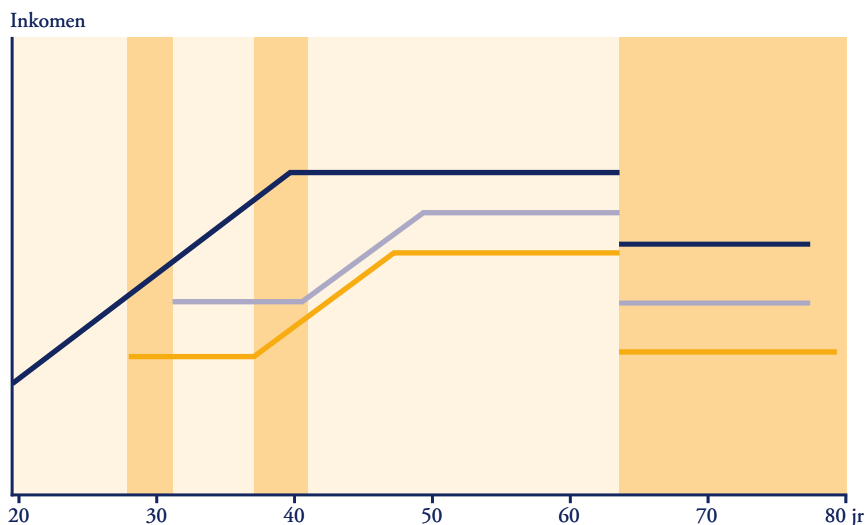
3 Vanuit het perspectief dat ‘kwalitatief hoogwaardige’ kinderen extra geld kosten, zou dat op zich al een overweging kunnen zijn om pas aan het ouderschap te beginnen als je financieel gezien reeds enigermate ‘gesettled’ bent.

het moederschap willen kiezen, zijn zij voor de werkgever zo belangrijk geworden en heeft die werkgever zo veel in hen geïnvesteerd dat het de moeite loont te zorgen dat zij na ommekomst van hun (wettelijk geregelde) zwangerschaps- en bevallingsverlof weer aan de slag gaan. Het is dan ook niet toevallig dat werkgevers vooral bereid zijn te investeren in faciliteiten die de combinatie van arbeid en zorg vergemakkelijken voor hoger opgeleide professionals (Remery et al, 2002). Werknemers die moeilijk vervangbaar zijn, hebben ook als het gaat om de combinatie een streepje voor boven degenen van wie er dertien in een dozijn gaan. Maar dat streepje voor moet eerst wel worden verdiend.

Figuur 5 schets – gestileerd – de verschillende carrièrepaden. Naast de blauwe lijn die behoort bij een carrière zonder kinderen c.q. een carrière waarop kinderen geen invloed hebben (zoals dat veelal het geval is bij mannen), is er de oranje lijn die behoort bij relatief vroeg moederschap en de paarse lijn die behoort bij relatief laat moederschap. Wie een stevig bruggehoofd heeft opgebouwd, ondervindt in termen van het levensduurinkomen, dat wil zeggen de totale inkomensstroom die van het begin tot het einde van het leven wordt genoten, minder schade van een even lange (partiële) onderbreking van de loopbaan dan wie nog niet over zo'n bruggehoofd beschikt. Voor vrouwen die carrière en kind(eren) willen combineren, loont het dus om niet te vroeg aan kinderen te beginnen.

Figuur 5: Levensduurinkomen en de 'timing' van het eerste kind

Overigens hangt deze conclusie in sterke mate af van het thans in de meeste organisaties vigerende carrièrepatroon, waarbij je tussen je 25e en je 40e carrière maakt, terwijl je rond die laatste leeftijd vanuit loopbaanperspectief je schapjes op het droge moet hebben en daarna de grote groei er uit is.

‘Het probleem zit hem in lid zijn van het kabinet en kinderen krijgen. En dan meer speciaal twee keer. De tweede zwangerschap lokte echt een ongelooflijke hoop commentaar uit. Scheldkanonnades op internet. Verbazend waren artikelen in de serieuze pers. Ook Elsevier deed eraan mee. Nota bene een artikel van een vrouw! Twee keer in een regeerperiode zou echt niet kunnen. Dat is wel verschrikkelijk ouderwets. Je bent er zestien weken uit en je moet ook weer niet overdrijven hoeveel impact dat heeft. Het beeld dat wij grote delen van de kabinetsperiode niet aanwezig zijn geweest, is helemaal verkeerd.’

MELANIE SCHULTZ VAN HAEGEN (36), MOEDER VAN TWEE KINDEREN (2 EN 0), STAATSSECRETARIS VAN VERKEER EN WATERSTAAT (VOLKSKRANT MAGAZINE, 30 SEPTEMBER 2006, YOERI ALBRECHT)

Om in vergelijkbare termen te blijven: tijdens die – ook voor het domein van de gezinsvorming cruciale levensfase – worden binnen organisaties de bokken van de schapen gescheiden. Bij wie voor zijn of haar veertigste nog geen carrière heeft gemaakt, komt dat er in de meeste gevallen ook niet meer van, uitzonderingen daargelaten.

De redenering daarachter die veel organisaties hanteren is simpel: naarmate werknemers dichterbij hun (feitelijke) pensioenleeftijd komen, leveren investeringen van het type zoals eerder genoemd, slechts gedurende een beperkte periode en daarmee dus in totaal minder rendement op dan die in een 25- of 35-jarige. Dezelfde redenering wordt overigens veelal gehanteerd om te verklaren waarom deeltijders minder carrière maken dan voltijders.

Empirisch onderzoek van onder andere Mertens (1998) en Bloemen en Kalwij (2001) laat zien dat naarmate vrouwen hoger zijn opgeleid, zij vaker kiezen voor een later tijdstip om voor het eerst moeder te worden. Volgens Bloemen en Kalwij heeft dit uitstel overigens geen effect op de totale vruchtbaarheid van vrouwen; zij realiseren uiteindelijk toch hun gewenste kindertal en menen zo – vanuit hun individuele perspectief – ‘the best of both worlds’ te kunnen bereiken: een geslaagde professionele carrière en een geslaagde loopbaan als moeder.⁴

Tegenover deze trits aan factoren – meer individuele ontplooiingskansen, meer kans op een geschikte partner en een grotere kans dat de arbeidsmarktcarrière op de rails staat en een hoger levensduurinkomen wordt gerealiseerd – die wijzen in de richting van ‘nog maar even wachten met kinderen’, staat voor veel vrouwen slechts een enkele factor die wijst in de richting van ‘niet uitstellen’ en die heeft betrekking op de risico’s dat bij uitstel zwanger raken minder gemakkelijk lukt of dat er gemakkelijker

4 Overigens benadrukken ook Bloemen en Kalwij het belang in de analyses voldoende rekening te houden met onderlinge verschillen in voorkeuren tussen vrouwen. Onvoldoende aandacht voor die voorkeuren leidt tot een overschatting van de restricties en de mogelijkheden via het prijsmechanisme het gedrag van individuen te sturen.

complicaties – van welke aard dan ook – optreden rond de zwangerschap. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze risico's als *persoonlijke risico's* in brede kring worden onderschat. Natuurlijk, het gebeurt, maar hoe groot is nu uiteindelijk de kans dat het mij zal overkomen? Bovendien hebben vrouwen (en mannen) van opeenvolgende generaties – daarin vaak gestimuleerd door de media die gespitst zijn op wat er aan de 'frontier' van de medische wetenschap gebeurt – een rotsvast vertrouwen meegekregen in de mogelijkheden die techniek en technologie bieden om eventuele problemen te zijner tijd het hoofd te bieden. Als de baten legio zijn en de gepercipieerde kosten beperkt, is de keuze voor laat moeder c.q. ouderschap vanuit individueel perspectief een rationele.

4.4 Kan de overheid helpen?

Zoals reeds aangegeven, is er de Nederlandse, maar ook andere Europese overheden veel aan gelegen de arbeidsparticipatie van vrouwen te bevorderen. Dat is goed tegen de dreigende tekorten op de arbeidsmarkt uit hoofde van ontgroening en vergrijzing, dat is goed voor de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat (alle werkende vrouwen brengen immers ook belastingen en sociale premies in het laatje), het zorgt voor rendement op de investeringen in de opleidingen van vrouwen (die voor de cohorten die tegenwoordig het initieel onderwijs verlaten minstens even hoog zijn als die van mannen) en het draagt bij aan gelijke kansen voor vrouwen en mannen in de samenleving. Dat laatste is in elk geval op Europees niveau een kerndoelstelling van het beleid.

Aan de kosten-batenafweging van individuele vrouwen c.q. stellen, zoals die hierboven is geschetst kan een nationale overheid in principe betrekkelijk weinig veranderen. Natuurlijk, de overheid kan via (media)campagnes de kostenkant van het uitstel nog eens nadrukkelijk onder de aandacht van de bevolking brengen. Veelal hebben dergelijke campagnes slechts tijdelijk effect en verdwijnen ze in het rumoer van media en samenleving waarin mensen hun dagelijkse weg moeten vinden. Natuurlijk, de overheid kan met sociale partners de discussie aangaan over zin en onzin van de huidige carrièresystemen en er op wijzen dat met de langere levensduur van mensen ook de kans dat zij gezond hun 65e halen en dus – bijvoorbeeld gemeten vanaf hun 40e – nog 25 jaar renderen, zodat investeringen in training, management development en wat dies meer zij nog alleszins de moeite waard zijn (zie o.a. Sap en Schippers, 2005). Als deze vorm van 'sociale innovatie' al weerklank vindt, wordt het effect ervan vooral op lange termijn zichtbaar en is de kans groot dat het nog jaren zal duren voor het ook daadwerkelijk tot gedragsveranderingen bij individuele vrouwen en mannen leidt. Beide mogelijkheden moet de overheid dan ook niet ongebruikt laten. Dat laatste geldt minstens zo zeer voor het 'aanpakken' van de schooltijden die nu nog een flinke drempel vormen voor vrouwen om meer dan marginaal op de arbeidsmarkt te participeren.

‘Wij hebben onze kinderen nooit om zes uur uit bed hoeven halen om ze op tijd bij de crèche af te leveren. Of dat je zelf zit te stressen omdat je ze op tijd moet halen bij de naschoolse opvang. Bovendien weet ik wat ze hebben meegemaakt. We zitten op tijd aan tafel, zij liggen op tijd in bed. We hebben geen nieuwe auto’s voor de deur, maar met ons gaat het goed.’

FULLTIME HUISMAN (48), GETROUWD, VADER VAN VIER DOCHTERS (12, 10, 8 EN 5) EN EEN ZOON (5)

Ondanks vele jaren discussie worstelt Nederland nog steeds met een ‘overblijfsprobleem’ – terwijl andere landen laten zien dat dit uitstekend en zonder schade voor kinderen valt op te lossen – en vergt het eindeloos soebatten met de onderwijssector én de minister van Financiën om ruimte respectievelijk voldoende middelen beschikbaar te krijgen voor voor- en naschoolse opvang. Dit alles ondanks dat de baten van een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen de kosten van dergelijke investeringen ruimschoots zullen overtreffen.

Ook al zet de overheid echter alle seinen op ‘groen’ en zou door een nieuw kabinet massaal worden geïnvesteerd in voorzieningen die de combinatie van de zorg voor kinderen en betaald werk gemakkelijker maken – en dat is vanuit emancipatieperspectief absoluut gewenst dan nog is er op basis van het thans beschikbare onderzoek van het arbeidsmarktgedrag van vrouwen geen reden om te veronderstellen dat zij spontaan eerder en/of meer kinderen zouden gaan krijgen. Wie daar zijn kaarten op zet, komt vrijwel zeker bedrogen uit. Op dit punt laat de moderne burger c.q. de geëmancipeerde vrouw zich noch de wet voorschrijven – dat wil de overheid terecht dan ook niet – noch zich verleiden met financiële prikkels. Het maximale dat de overheid lijkt te kunnen bewerkstelligen, is dat de combinatie van betaald werk en de zorg voor kinderen zo aantrekkelijk wordt, dat in elk geval verder uitstel van de leeftijd waarop vrouwen gemiddeld hun eerste kind krijgen, wordt voorkomen.

Zonder dat dit empirisch in kwantitatieve termen kan worden onderbouwd, lijkt de (potentiële) vader daarbij een relevant speerpunt voor het beleid. Veel vrouwen – het werd eerder gememoreerd (zie ook SCP/CBS, 2006, p. 135) – zijn ten aanzien van de zorgtaken voorstander van ‘eerlijk delen’. Naarmate mannelijke partners daartoe meer bereid zijn, zullen vrouwen minder het idee hebben alleen of hoofdzakelijk de last te moeten dragen die de combinatie van betaald werk en onbetaald zorgen onvermijdelijk met zich meebrengt. ‘Hechtingsverlof’ voor vaders na omme-komst van het – te verlengen – bevallingsverlof voor moeders, zodat deze met een gerust hart weer aan het werk kunnen (‘vader past immers op de kleine’) kan daarbij een eerste stap zijn. Heroverweging en het bedenken van slimme varianten op het midden jaren negentig ontwikkelde combinatiescenario (SZW, 1995) en het daarop geënte twee-maal-drie-kwartmodel van de Emancipatieraad (1996) lijken noodzakelijke vervolgstappen.

Literatuur

- Baaijens, C. Arbeidstijden: tussen wens en werkelijkheid, dissertatie. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2005.
- Bloemen, H.G. en A. Kalwij. Female labor market transitions and the timing of births: a simultaneous analysis of the effects of schooling, *Labour Economics*, 2001, no. 8, p.593-620.
- Brinkgreve, Chr. en E. te Velde. Wie wil er nog moeder worden? Amsterdam/Antwerpen: Augustus, 2006.
- Centraal Planbureau. Reinventing the welfare state. Den Haag: CPB, 2006.
- Emancipatieraad. Met zorg naar nieuwe zekerheid. Den Haag: Emancipatieraad, 1996.
- Ewijk, C. van, et al. Ageing in the Netherlands. Den Haag: Centraal Planbureau, 2000.
- Mertens, E.H.M. Loopbaanonderbrekingen en kinderen: gevolgen voor de beloning van vrouwen, dissertatie. Utrecht: Universiteit Utrecht, 1998.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Verkenning Levensloop. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen. Den Haag: SZW, 2002.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Onbetaalde zorg gelijk verdeeld. Toekomstscenario's voor herverdeling van onbetaalde zorgarbeid. Den Haag: SZW, Commissie Toekomstscenario's Herverdeling Onbetaalde Arbeid, 1995.
- Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut. Mening en opvattingen van de bevolking over aspecten van het bevolkingsvraagstuk 1983-2000. Den Haag: NIDI, 2001, Rapport no. 62.
- Portegijs, W. et al. Hoe werkt het met kinderen? Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006a.
- Portegijs, W. et al. Emancipatiemonitor 2006, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006b.
- Remery, C., A. van Doorne-Huiskes en J.J. Schippers. Zorg als arbeidsmarktgegeven: werkgevers aan zet, Publicatie A188, Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, 2002.
- Sap, J. en J.J. Schippers. Moderne levenslopen bieden kans voor doorbreken van m/v-beroepensegregatie, in: H. Galesloot (Red.), *De glazen muur*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2005, p. 25-32.
- Schippers, J.J. We willen werk en zorgtaken gelijk delen, *SiS*, 2, 2006, no. 3, p. 52.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. Tijd voor de basisschool. Factsheet ten behoeve van de invitational conference 'Tijd voor school 2006' op 31 mei 2006. Den Haag: SCP, 2006.